

Hudba na mannheimském dvoře I.

(Johann Christian Bach, Ignaz Jakob Holzbauer, Jan Václav Stamic, František Xaver Richter)

Milí žáci, dnes a také příští týden se vypravíme za hudbou do jihoněmeckého Mannheimu. Toto místo bylo v 18. století sídelním městem falckých kurfiřtů a kolem roku 1750 se stalo jedním z významných evropských hudebních středisek; dokonce bylo považováno za jakési kulturní a zejména hudební předměstí Paříže. Zasluhou houslisty a skladatele Jana Václava Stamice, který přišel do Mannheimu v roce 1741, tu vzklíčil nový hudební styl – živý, melodický, kultivovaný, jenž se rychle rozšířil po Evropě. Naslouchali mu mnozí další tvůrci, kteří se významně zapsali do hudební historie, a poučil se z něho i Wolfgang Amadeus Mozart, jenž v Mannheimu strávil několik šťastných měsíců. Navázal zde trvalé přátelství s dvorními hudebníky a také zahořel hlubokým citem ke zpěvačce Aloisii Weberové. Ta však jeho lásku neopětovala, a tak se později oženil s její sestrou Konstancí. V Mannheimu Mozart poznává něco neobvyklého: zdejší dvorní hudebníci nejsou sluhové v livreji, ale vážení občané města, kteří se mohou soustředit na svou profesi a u dvora jsou dobře zaopatřeni. Není divu, že se také pokusil získat v Mannheimu zaměstnání. Jeho touha však nebyla vyslyšena; falcký kurfiřt Karl Theodor se totiž stává bavorským kurfiřtem a v listopadu roku 1778 se s celým svým dvorem včetně orchestru stěhuje do Mnichova. Tím také končí téměř čtyřicetiletá historie slavné mannheimské školy.

Během pětatřiceti let panování Karla Theodora se Mannheim stal jedním z nejvýznamnějších evropských hudebních center. Každoročně sem přicházely tisíce návštěvníků, aby se těšili z rozmanitých dvorních produkcí. Sezóna začínala 4. listopadu, v den kurfiřtových jmenin, a končila karnevalovými slavnostmi. Hlavními lákadly byla koncertní vystoupení zpěváků a hudebníků dvorní kapely a také typická operní představení. Proslulý anglický hudební spisovatel a cestovatel Charles Burney, který na své cestě po kontinentální Evropě roku 1772 neopomenul navštívit falcké sídlo, tvrdil, že Mannheim má jedno z nejlepších a nejnádhernějších divadel v Evropě. Vejde se do něj 5000 osob. Opera hraje od 4. listopadu dvakrát týdně až do konce masopustu. *Řekli mi, že jen osvětlení mannheimského divadla stojí kurfiřta při každém představení více než 40 liber a že výprava každé nové opery přijde na čtyři tisíce. V tomto velkém divadle má být příští zimu uvedena opera skladatele Johanna Christiana Bacha, jehož příjezd z Londýna očekávali denně už tehdy, když jsem byl v Mannheimu.* Tak píše Burney ve svém hudebním cestopisu.

Johann Christian, nejmladší syn Johanna Sebastiana Bacha, skutečně do Mannheimu přijel. Setkal se tam s Antonem Raaffem, pěvcem, který kdysi v divadle San Carlo v Neapoli pomohl k úspěchu jeho prvním operám. Raaff pak také zpíval titulní roli v opeře Temistocle, zkomponované Bachem k zahájení mannheimské sezóny 1772. Opera byla přijata tak nadšeně, že o rok později dostal Johann Christian Bach další objednávku. K zahájení mannheimské sezóny 1774 a tím i k oslavě jmenin kurfiřta Karla Theodora napsal operu Lucio Silla, ale její úspěch už nebyl takový. Z roku 1774 pochází i Bachův Kvintet D dur pro flétnu, hoboj, housle, violu a violoncello op. 11 č. 6, který si nyní poslechneme. Má tři věty označené tempy Allegro – Andantino – Allegro assai. Přednese nám ho – stejně jako většinu skladeb v dnešním semináři – legendární soubor starých nástrojů Concentus musicus Wien, který byl průkopníkem historicky stylové interpretace. V roce 1953 ho založil tehdejší violoncellista orchestru Vídeňských symfoniků Nikolaus Harnoncourt spolu se svou manželkou Alicí, vynikající hráčkou na barokní housle a violu. Nahrávka, kterou dnes budeme poslouchat, vznikla v roce 1963 a plným právem jí náleží známka nejvyšší kvality.

[Bach, JC : Quintet in D major Op.11 No.6 : I Allegro – YouTube](#)

[Bach, JC : Quintet in D major Op.11 No.6 : II Andantino – YouTube](#)

[Bach, JC : Quintet in D major Op.11 No.6 : III Allegro assai – YouTube](#)

Dozrěl Kvintet D dur pro flétnu, hoboj, housle, violu a violoncello op. 11 č. 6 od Johanna Christiana Bacha.

Mannheimský orchestr kurfiřta Karla Theodora patřil k nejlepším v celé Evropě. Jeho umění naslouchaly mnohé významné osobnosti, mezi nimi i Niccolò Jommelli, Christoph Willibald Gluck, Luigi Boccherini, Johann Wolfgang Goethe, Gotthold Ephraim Lessing a další. Mannheimský orchestr znamenal pro své současníky totéž co pro nás Berlínská nebo Vídeňská filharmonie. O jeho kvalitách se dovídáme prostřednictvím mnoha dobových svědectví. Snad nejznámější jsou slova Christiana Friedricha Daniela Schubarta, který ve spisu Myšlenky o estetice zvukového umění napsal: *Žádný orchestr na světě nikdy nepřekonal v kráse přednesu mannheimské. Jejich forte je jako hrom, crescendo vodopád, diminuendo – v dálce bublající křišťálová řeka, piano je závan jara. Dechových nástrojů je využito přesně, jak má být – pozvedají nebo naplňují a oduševňují bouři houslí.* Přednosti mannheimské dvorní kapely ocenil i básník Friedrich Gottlieb Klopstock, když prohlásil, že *tady se žije pro smyslnou radost z hudby.* Dnes už citovaný Charles Burney si do svého hudebního cestopisu poznamenal: *Nemohu ukončit tuto zprávu, aniž se nezmíním o kurfiřtově orchestru, který je právem proslulý v celé Evropě. Shledal jsem vskutku všechno takové, jak jsem očekával. Silně obsazený*

orchestr působí ovšem mocným dojmem. Správné využití jeho síly při každé příležitosti však musí být důsledkem dobré disciplíny. V tomto orchestru je vskutku více sólových hráčů a skladatelů než snad v kterémkoli jiném orchestru v Evropě. Je to armáda generálů, stejně schopných nastínit plán bitvy jako v ní bojovat.

Nejlepší cestou, jak poznat výjimečné kvality dvorní kapely, byly návštěvy tzv. hudebních akademií. Tyto *akademie* se v zimních měsících konaly ve slavnostním pokoji kurfiřtského paláce, známějším jako Rytířský sál. Od května do října se pak pořádaly v kurfiřtově letním sídle ve Schwetzingenu. Návštěvníci seděli podle zasedacího pořádku kolem malých karetních stolků a bavili se karetními hrami při šálku horké čokolády, čaje nebo kávy. Na zábavu měli času dost – dvorní koncerty totiž trvaly tři až čtyři hodiny. Pořadí, v jakém na nich zněly symfonie, sólové koncerty i operní árie, bylo různé.

Operní žánr měl v oblibě rakouský skladatel Ignaz Jakob Holzbauer, možná i proto, že jeho manželkou byla zpěvačka Rosalie Andreides. Po úspěšné premiéře opery *Syn lesů* ve Schwetzingenu roku 1753 byl Holzbauer jmenován kapelníkem na dvoře kurfiřta Karla Theodora. K jeho povinnostem patřilo psát hudbu k operám a pastorelám pro dvorní divadlo. Úspěch opery *Günther von Schwarzburg* v roce 1777 znamenal vrchol Holzbauerovy kariéry. Wolfgang Amadeus Mozart, který tuto operu v Mannheimu shlédl, poznamenal na adresu Holzbauerovy hudby, že je *překrásná*, a údajně dodal, že *poezie si takovou hudbu nezaslouží*. Traduje se i jeho nadšené zvolání: *To je k nevíře, co je v té hudbě ohně!* Ignaz Holzbauer zůstal v Mannheimu, i když se dvůr v roce 1778 přestěhoval do Mnichova. Věnoval se pedagogické činnosti a také komponování. My se teď můžeme zaposlouchat do jedné z jeho početných skladeb instrumentálních. Soubor *Concentus musicus Wien*, který od violoncella řídí Nikolaus Harnoncourt, nám zahraje Kvintet B dur pro cembalo, flétnu, housle, theorbu a violoncello. Jeho tři věty jsou nadepsány Allegro, Andante a Menuet & Trio.

[Holzbauer : Quintet for Harpsichord, Flute, Violin, Theorbo and Cello in B flat major : I Allegro – YouTube](#)

[Holzbauer : Quintet for Harpsichord, Flute, Violin, Theorbo and Cello in B flat major : II Andante – YouTube](#)

[Holzbauer : Quintet for Harpsichord, Flute, Violin, Theorbo and Cello in B flat major : III... – YouTube](#)

V podání souboru *Concentus musicus Wien* jsme vyslechli Kvintet B dur pro cembalo, flétnu, housle, theorbu a violoncello od Ignaze Jakoba Holzbauera.

Slavnou tradici mannheimské kapely a kompoziční školy založil Jan Václav Stamic. Jak už jsme se zmínili, do Mannheimu přišel v roce 1741, to znamená ještě za kurfiřta Karla Filipa, a jeho služební postup byl velmi rychlý. Začínal jako první dvorní houslista, pak se stal koncertním mistrem kapely a nakonec byl jmenován ředitelem instrumentální hudby. Kurfiřt Karl Theodor, v jehož službách vynikl, si byl dobře vědom toho, že má na svém dvoře jednoho z největších houslových virtuosů v celé Evropě a zároveň vynikajícího hráče na violu d'amour, violoncello a kontrabas. Stamic byl muž s velkou osobní přitažlivostí a schopností povzbuzovat tvůrčí síly svých hudebníků. Silně obsazený soubor přivedl k dosud neslýchanému mistrovství orchestrální hry, dbal na vzornou disciplínu i přednes. Kromě práce s orchestrem patřila k jeho povinnostem také kompoziční činnost. V tomto ohledu ho Charles Burney ve svém hudebním cestopisu dokonce srovnává se Shakespearem, když píše: *... jestliže zrak onoho pronikl veškerou lidskou přirozenost, pak Stamic, aniž tuto přirozenost opustil, zasloužil se o vývoj hudby jako nikdo před ním. Jeho génius byl vskutku originální, smělý a mohutný; myšlenkové bohatství, žár a kontrast v rychlých větách, něžná, půvabná a nevtíravá melodičnost ve větách volných, to charakterizuje spolu s duchaplným a bohatým doprovodem jeho díla. Všechna jsou plna velkých efektů, vytvořených vzmachem génia, zjemnělého, ale nikoli utlumeného kultivovaností.*

Jan Václav Stamic dokázal ve svých vrcholných dílech stmelit do nového uměleckého tvaru slohové prvky pozdního baroka a raného klasicismu, které se už předtím jednotlivě objevovaly v dílech italských, německých i vídeňských autorů. Jeho tvorba dala základy dalšímu vývoji sonátové formy. Stamic rozvinul a stabilizoval podobu čtyřvěté symfonie, kde na místě třetí věty je menuet s triem a závěrečnou větu tvoří Presto nebo Prestissimo. Také rozvinul princip výstavby hudební věty na základě kontrastu dvou výrazově odlišných témat a upřednostnil melodii na úkor tradiční rovnocennosti melodie a basu. Podobně komponovali i další členové orchestru. V mannheimské škole se obdivuhodným způsobem spojovala velmi progresivní skladatelská tvorba s dokonalým interpretačním uměním, které se vyznačovalo přesnou souhrou a detailním propracováním dynamiky. Posluchače tehdy udivovala mohutná orchestrální crescenda, působivá decrescenda i ostré překvapivé důrazy. Hudební efekty dostaly trefná přívzviska – válec, raketa, ptáček nebo bebung čili vibrato. Zkrátka, Stamic a jeho mannheimský orchestr, v němž bylo angažováno ještě několik dalších českých hudebníků, pronikavě zasáhli do hudebního vývoje své doby.

O Mannheimu se říkalo, že je *předměstím Paříže*, neboť zde vládly francouzské mravy, ideje, věda, estetika i umění. Do opravdové Paříže to tedy byl jen skok. Jan Václav Stamic se tam vydává v roce 1754, aby ve vyhlášeném Pouplinièrově cyklu

Concerts spirituels dirigoval své vlastní skladby. Navázal tak na svůj předchozí úspěch z roku 1751, kdy byla na programu Concert spirituel jeho symfonie pro smyčce, lesní rohy, kontrabasy a tympány. Nyní při své další návštěvě získává Stamic královské privilegium na vydávání svých skladeb, a tak v Paříži vycházejí například jeho proslulá Orchestrální tria op. 1. Jedno z nich si teď můžeme poslechnout; bude to v pořadí druhé trio v tónině A dur. Přednese ho opět soubor starých nástrojů Concentus musicus Wien s uměleckým vedoucím (bohužel již zesnulým) Nikolausem Harnoncourtem u violoncella. Skladba má čtyři věty: Allegro assai – Andante poco Adagio – Menuet – Prestissimo.

[Stamitz, Jan : Trio in A major Op.1 No.2 : I Allegro assai – YouTube](#)

[Stamitz, Jan : Trio in A major Op.1 No.2 : II Andante poco Adagio – YouTube](#)

[Stamitz, Jan : Trio in A major Op.1 No.2 : III Menuet – YouTube](#)

[Stamitz, Jan : Trio in A major Op.1 No.2 : IV Prestissimo – YouTube](#)

To bylo Orchestrální trio A dur pro dvoje housle, violu, violoncello a cembalo op. 1 č. 2 od Jana Václava Stamice.

Ale vraťme se k zápiskům Charlese Burneyho, v nichž tento anglický muzikolog líčí své dojmy ze své návštěvy Mannheimu. Zmiňuje se tu i o dalším z mannheimských hudebníků, o Františku Xaveru Richterovi, rodáku z Holešova na Moravě. Do Mannheimu přišel Richter v roce 1747 už jako zkušený skladatel s důkladným kontrapunktickým školením a praxí především v oboru chrámové hudby. Zůstal zde dvaadvacet let, to znamená až do roku 1769, kdy přijal místo dómského kapelníka ve Štrasburku. Burney o něm píše: *Mezi mannheimskými hudebníky by měl být zvláště uveden pan Franz Xaver Richter. Jeho skladby z nejrůznějších oborů jsou po mnoha stránkách vynikající, uvádějí nové a vznešené náměty; zpracování detailů je však často suché a jalové, transponuje a opakuje pasáže v nejrůznějších tóninách až do omrzení.* Zdá se, že kritický Burney Richterovi trochu křivdí. Abychom si mohli sami udělat úsudek o Richterově hudbě, poslechněme si teď jeden z jeho smyčcových kvartetů; bude to kvartet B dur op. 5 č. 2, zkomponovaný v roce 1768. Jednotlivé části: Poco Allegretto – Poco Andante – Fugato presto. Na historické nástroje hraje opět soubor Concentus musicus Wien.

[Richter : String Quartet in B flat major Op.5 No.2 : I Poco Allegretto – YouTube](#)

[Richter : String Quartet in B flat major Op.5 No.2 : II Poco Andante – YouTube](#)

[Richter : String Quartet in B flat major Op.5 No.2 : III Fugato presto – YouTube](#)

Soubor Concentus musicus Wien hrál Smyčcový kvartet B dur op. 5 č. 2, jehož

autorem byl František Xaver Richter.

Vraťme se ale ještě jednou k osobě anglického hudebního historika Charlese Burneyho a k jeho zápiskům z cesty, podniknuté v roce 1772. O mannheimském orchestru se vyjádřil v tom smyslu, že v této armádě může být každý voják generálem. Neméně zajímavé jsou i jeho další postřehy o tom, jak to vypadalo na mannheimském dvoře. *Instrumentální hudba se nepěstuje a nezdokonaluje jen ve velké kurfiřtově opeře, nýbrž také na jeho koncertech, kde má tento neobyčejný orchestr dost možností i prostoru, aby potvrdil celou svou moc a dosáhl velkých účinků, aniž by musel brát ohledy, jaké si vynucuje vokální hudba. Zde právě Stamic, podnícen skladbami Jommelliho, poprvé překročil hranice obvyklých operních předeher, které až do té doby sloužily jen k tomu, aby získaly pozornost a klid pro vystupující zpěváky. Po objevu, na který přišel poprvé Stamicův génius, byly zkoušeny všechny účinky, jaké jsou možné při kombinování zvuků. Zde je doba zrození crescenda a diminuenda a zde právě si povšimli, že piano (jehož předtím užívali převážně jako echa a také je za tak málo důležité považovali) je stejně jako forte hudební barvou, která má své odstíny právě tak jako červená a modrá v malířství. Přece však musím orchestru vytknout nedokonalost, kterou má společnou se všemi ostatními orchestry, kterou však – v to pevně doufám – tak pozorní a vynikající lidé jistě odstraní; mám na mysli ne docela čistou intonaci dechových nástrojů. Vím, že se tyto nástroje lehce rozladí. Ale trocha umění a té pílě, kterou tito velcí umělci osvědčili při překonávání jiných obtíží, překoná jistě i tuto vadu, kazící harmonii. Tento večer to bylo zvláště patrné u hoboju a fagotu; byly už na začátku naladěny trochu vysoko a až do konce opery intonovaly stále výš. Jinou nedokonalost můj sluch během celé opery v orchestru nenašel. Ta, o které jsem mluvil, je ve všech orchestrech tak běžná, že tato poznámka není rozhodně přísnou výtkou zdejšímu orchestru a nemůže být ani jiným evropským orchestrům popudem k tomu, aby triumfovaly. Kurfiřt, který sám hraje velmi dobře na flétnu a na violoncello, pořádá koncert ve svém paláci každý večer, když se v divadle nehraje. Všichni jeho poddaní a dokonce i cizinci mají volné "entrée". Když vyjde v létě člověk ve Schwetzingen z opery do kurfiřtské zahrady, která je po francouzském vzoru velmi krásná, má překrásný rozhled. Krajina je zde rovná a plochá a nehodí se proto pro anglické zahrady. Oranžerie je větší než ve Versailles a možná že je větší než kdekoliv v Evropě. V létě následuje Jeho kurfiřtskou Výsost do Schwetzingen asi patnáct set osob; žijí všichni v tom malém městě na kurfiřtovy útraty. Každému, kdo jde v létě ulicemi ve Schwetzingen, musí se zdát, že je v kolonii hudebníků, kteří své povolání trvale provozují; neboť v jednom domě slyší houslistu, v jiném flétnu, tu vynikajícího hobojistu, tam opět fagot, klarinet, violoncello nebo koncert několika nástrojů dohromady. Zdá se, že hudba je kurfiřtovým nejmilejším a nejtrvalejším rozptýlením. Opera a koncerty, na něž mají*

všichni jeho poddaní přístup, vytvářejí hudební vkus v celém kurfiřtství. Tolik tedy svědectví Charlese Burneyho, jehož hudební cestopis je dodnes úžasným pramenem poznání.

Závěr našeho semináře bude patřit hudbě skladatele, se kterým jsme se už dnes setkali. Bude to Symfonie d moll od Ignaze Holzbauera, tentokrát v podání Barokního orchestru Orfeo; provedení řídí od pultu koncertního mistra houslistka Michi Gaigg. Symfonie má tři části: Allegro – Adagio. Fuga. Adagio – Allegro.

[Ignaz Jakob Holzbauer. Symphony in D minor – YouTube](#)